

»Machtstaata«, koji svojom monstruoznošću zasjenjuje ostale historijske manifestacije, objašnjava raslojavanje njemačkog društva isključivo iz njega. Holborn ne vidi, da se klasno raslojavanje sa svojim unutarnjim sukobima odvijalo i ondje, gdje nije bilo »Machtstaata«, jer je to prije svega posljedica kapitalističkog razvoja.

U ovom broju nalazi se pored rasprava: *Regionalismus und ständisches Wesen als ein Grundthema europäischer Geschichte* od Dietricha Gerharda, i *Realpolitik zur Zeit des Krimkrieges — eine Sekulärbetrachtung* od S. A. Kaehlera također rasprava Gerharda Masura: *Arnold Toynbees Philosophie der Geschichte*. Engleski profesor Toynbee, taj novi meteor na nebu filozofije historije, izazvao je u Njemačkoj velike polemike. Mnogi su historičari oduševljeni njegovim »sistemom«, ali je ovo u toku 1952 već drugi članak u »Historische Zeitschrift« (v. Band 173 Heft 3, juni 1952, F. Hampl: Grundsätzliches zum Werke Arnold J. Toynbees), koji osuđuje Toynbeeja i prikazuje njegovu filozofiju kao konstrukciju, koja već graniči s akrobacijom. Masur kaže, da su Toynbeeja lansirali stanoviti religiozni krugovi u SAD, jer se on svojom »novostarom« teorijom zapravo vraća tumačenju historije na temelju teologije otkrovenja (Offenbarungstheologie). Toynbeejeva je teorija samo jedna, iako možda najpoznatija, u nizu ostalih, koje se rađaju iz suvremene »kulturne krize«, s ciljem da pridonese održanju »zapadne kulture«, koju ovaj put treba da spasi »univerzalna crkva«. Kritika Toynbeeja, koja u Njemačkoj, a i drugdje, pomalo prevladava pohvale, pokazuje, da elita njemačkih historičara, i pored svoje idealističke filozofije, znade odbaciti teorije, koje nemaju prave veze s historijskom naukom.

I ovaj nam broj »Historische Zeitschrift« pokazuje, da njemački buržoaski historičari sjedinjuju u sebi dvije protivurječne osobine: ozbiljan i točan naučni rad, solidno poznavanje materijala, koji proučavaju (u tom pogledu treba da od njih učimo!), s jednom filozofijom, koja se kreće u oblacima, a danas možda u okviru kulturne pojave »egzistencijalizma«, i koja cijelom tom, iako savjesnom naučnom radu, udara pečat rastrganosti, nedovršenosti i bezizglednosti, te mu onemogućava da napreduje prema svom cilju: dubljem shvaćanju savremenoga krvavog razvoja i traženju izlaza iz njega.

Mirjana Gross

ARCHIVES D'HISTOIRE DU DROIT ORIENTAL — REVUE INTERNATIONALE
DES DROITS DE L'ANTIQUITÉ I, BRUXELLES 1952.

Novi internacionalni pravno-historijski časopis, koji je nastao spajanjem dvaju starijih časopisa i koji je posvećen istraživanjima pravnog razvoja u starim mediteranskim i prednjoazijskim civilizacijama, donosi pod uredništvom Fernanda de Visschera i Jacquesa Pirennea u svom prvom svesku mnoge zanimljive rasprave i saopćenja.

G. Caradascia, u raspravi »Zakupni ugovor u Donjoj Mezopotamiji iz perzijske epohe«, iznosi jedan od problema, na koje je naišao pri obradi poznatog arhiva Murašu otkopanog u ruševinama Nipura (s oko 700 glinenih pločica), a odnosi se na institut zemljišnog zakupa iz doba Ahemenida. Kuću Murašu, u literaturi često nazivane bankarima, autor smatra upraviteljima zemljišnih dobara; oni su u 2. polovini V. st. pr. n. e. stajali na čelu poduzeća, koje se bavilo tim poslovima, i igrali su veliku ulogu u privredi tadašnje Babilonije.

Pored postojanja otuđivih i nasljednih velikih zemljišnih dobara-baština, autor konstatira, da je u to doba bilo rašireno darivanje zemljišta-lena velikašima te kolektivima vojnika i civilnih funkcionera od strane vladara. Ovlaštenici tih lena nisu sami iskorištavali darovana zemljišta, nego su to činili posredstvom kuće Murašu, koja je upravljala tim dobrima, zasnivajući pritom pravne odnose u različitim formama. Murašu su najčešće uzimali zemljišta u zakup i snosili terete, uključivši fiskalna podavanja i ona, koja su primali lenski ovlaštenici. Ponekad su sami eksploatirali ta zemljišta putem radne snage svojih robova, a uglavnom davanjem u podzakup seljacima snabdijevajući ih živim i mrtvim inventarom. Prema zaključku pisca, Murašu su bili kapitalisti-posrednici između gospodara zemlje i proizvođača, te ih se u tom smislu može nazvati »bankarima«. Autor ne utvrđuje preciznije proizvodne odnose u poljoprivredi i ne ulazi u njihovu dublju analizu u onim društveno-ekonomskim okvirima, gdje su znatan dio neposrednih proizvođača ipak sačinjavali robovi. On u robovlasničkoj ekonomici vidi feudalne pa čak i kapitalističke odnose, iako takvih ondje nije bilo, premda se može govoriti o nekim formama i početnim elementima »feudalnog prava i feudalne zavisnosti« — prema riječima Marxa — i u okvirima robovlasničke prirodne privrede. Položaj kuće Murašu, uz obilje pravnih formi, koje su oni upotrebljavali u privrednim odnosima kao posrednici u organizaciji proizvodnje glavne privredne grane — poljoprivrede, zanimljivi su i vjerovatno im je autor posvetio veću pažnju u svome djelu »Les archives des Murašu«, 1951. Podaci, a možda i zaključci iz tog djela, dali bi nam potpuniji odgovor na pitanje, kakvi su se odnosi, po svom društveno-ekonomskom sadržaju, razvijali u tadašnjoj privredi. Svojom posredničkom djelatnošću Murašu podsjećaju na trgovački red »damgara«, koji je na tom području djelovao još u vrijeme Hamurabija. Transformacija privrednih odnosa i proširenje poslova toga reda možda su djelovali na poznije formiranje ovakvih posrednika, kao što su bili Murašu.

Protivno starijim historičarima J. P i r e n n e, u raspravi »*Raspadanje egipatskog carstva za vladavine Setija I. i Ramzesa II.*«, nalazi već za vrijeme vladanja ove dvojice najpoznatijih faraona iz postamarnskog perioda elemente raspada, koji će nakon Ramzeseve smrti prijeći u duboku krizu.

Prvi faktor raspadanja Pirenne nalazi u postepenom jačanju društveno-ekonomskog položaja i političkog utjecaja Amonova svećenstva poslije neuspjele vjerske reforme Amenofisa IV. — Ehnatona. Već samo vraćanje velikih posjeda svećenstvu — koje je izvršio osnivač nove, XIX. dinastije Horemhab — uspostavilo je u znatnoj mjeri moć svećeničke oligarhije. Potkraj svoje vladavine Horemhab priznaje a d p e r s o n a m prvosvećeniku Amona oduzetu titulu i vlast »upravitelja svih svećenika gornjeg i donjeg Egipta«, koja je predstavljala ogromnu moć. Mladi i energični nasljednik Horemhaba, Seti I., opire se tendencijama za nasljednošću svećeničkog zvanja i centralizacijom upravljanja kultom u rukama tebanuskog pontifeksa. Ta se suprotnost produbljuje i nastavlja sve do posljednjih godina vladanja Ramzesa II. Svjetovna vlast faraonova bori se uzmičući. Za Ramzesa II. osniva se u Tebi pored faraonova suda i vrhovni sud svećenika, koji je nadležan za sva pitanja iz područja kulta i svećeničke djelatnosti. Sacerdotalna oligarhija povezuje se sa svjetovnom. Vrhovna svećenica Amona dobiva pri kraju Ramzeseve vladavine stalni položaj i titulu »upravitelja svih svećenika«.

U toku ovog procesa hramovna dobra se — prema autoru — organiziraju na principima senjorijalnog prava: ona stižu ekonomsku autonomiju i postaju bene-

ficija nasljednih svećenika, koji su prema hramu u odnosu lenskih ovlaštenika. U isto vrijeme oslobađaju se ona postepeno, dobivanjem privilegija, od javnih dažbina i tereta, stiču imunitet u pogledu vršenja akata vlasti i zajedno sa svojim stanovnicima pretvaraju se u neke nezavisne teritorije. Živeći posebnim ekonomskim, društvenim i pravnim životom, ona tvore neku vrstu države u državi. Sve je to nesumnjivo slabilo moć države i vjerovatno — premda to Pirenne ne spominje — i sam irigacioni sistem, osnovni organizaciono-ekonomski nerv Egipta. Do koje mjere je taj razvitak hijerokratije išao, svjedoči nesumnjivo pravni režim svećeničkih dobara. Zaštita je bila oštrija, a sankcije za povredu ove imovine i imovinskih odnosa bile su mnogostruko teže nego za iste imovinske objekte i odnose na ostalom području države. Organi državne vlasti nisu djelovali na području hramovnih dobara, gdje se organizirala zasebna vlast. Naročito je zanimljiv razvitak sudovanja na tom području: bile su uvedene razne vrste t. zv. »božjih sudova«, gdje su presude u sporovima ili za delikte bile tobože izvan djelovanja ljudi, a kako su izražavale »božju volju«, nije ih bilo nužno ni obrazlagati.

Centralistička monarhija je tako u svojoj nutрини razvijala snažnu barijeru svojoj upravi i sudstvu, a imobilizacija dobara uz stalno bogaćenje putem darova i raznovrsnom eksploatacijom neposrednih proizvođača učvršćivala je izuzetni položaj svećenstva. Ove domene više ne predstavljaju izvor za regrutovanje vojnih snaga, što je izazvalo daljnje teške posljedice za funkcije države. Ideal hijerokratije ostvaren je pod cijenu općeg slabljenja države.

Uparedo s ovim unutrašnjim razvitkom, zbog slabljenja vojne sile stvaranjem eksemptnih hramovnih teritorija, koji više ne služe kao izvor za dobivanje vojnika, ukazala se potreba za reorganizacijom vojske. Nakon hetitsko-egipatskog ugovora o miru od 1278. pr. n. e. u Egiptu se prelazi sve više na stvaranje vojske od zanata, za razliku od negdašnje pretežno narodne vojske. Pojedinci dobivaju vojna lena uz dužnost ratovanja. Broj lena raste i ona postepeno prekrivaju cijelu zemlju, a njihovi ovlaštenici dobivaju sve više povlašten položaj. Oni su oslonac faraonu, ali je i on zavisan od njih. Uz privilegirani svećenički položaj postepeno se formira i vojnički privilegirani red. Lenska vojska nije bila dovoljna da zamijeni narodnu vojsku, i faraoni su prinuđeni da sve više jačaju trupu plaćenika, većinom stranaca, koji postepeno dobivaju i svoje komandno osoblje. Tako se vojska sve više odvaja od nacije — veli Pirenne; to više nije narodna, nego kraljeva vojska.

U takvoj situaciji državna uprava se sve više birokratizira; državna intervencija sve jače se osjeća na svim područjima života. Sve brojnije činovništvo, organizirano na principu birokratskog centralizma, vrši mehanički svoju dužnost — rješavanjem spisa (pismeno rukovođenje i odvijanje uprave bilo je tada neobično razvijeno!). Takva uprava veoma otežava aktivnost države u vršenju funkcije javnih radova, naročito — kako se čini — u vezi s irigacionim sistemom. Karakterističan je izvještaj jednog funkcionera iz toga doba, koji piše, da je besposlen zato, što mu uprava koči dobavu radne snage i materijala za izvršenje nekih javnih radova. Autor donosi također pismo nekog pisara iz doba Ramzesa II., iz koga se razabire, kako je za premještaj nekog roba bila pokrenuta čitava birokratska mašina, od najvišeg do najnižeg upravnog organa. Tako je razvijeni birokratizam u administraciji predstavljao — prema autoru — onaj drugi faktor, koji je djelovao na disolutivni proces u državi.

Premda su ta dva faktora djelovala u obrnutom smislu, ona su zajednički ugrožavala državu. S jedne strane — stvaranje krupnih svećeničkih odnosno hrastovnih domena i malih vojnih lena djeluje na slabljenje faraonove vlasti, a s druge — centralizacija uprave i njezino birokratiziranje ustvari je do ekscesa paraliziralo unutrašnju funkciju i funkciju javnih radova te države. Formirana je privilegirana svećenička i činovnička oligarhija. Tako je Egipat bio na putu državnog i socijalnog rastrojstva. Premda je faraonova vlast pokušavala zaustaviti taj proces, on i dalje napreduje, a za XX. i XXI. dinastije dovodi do pune dominacije svećeničke oligarhije i potpunog slabljenja državnog i društvenog ustrojstva.

Emile Szlechter obrađuje značajno pitanje »Oslobođenja u sumersko-akadskom pravu«. Pravno reguliranje instituta oslobođenja robova može nam u mnogome korisno poslužiti za ocjenu robovlasničke ekonomike i društvenih odnosa. Rasprostranjenost ili rijetka primjena oslobođenja robova može dopuniti odgovor na pitanje, kako se u konkretnom robovlasničkom društvu razvijalo ropstvo, da li je bilo oskudice ili dovoljno radne snage, da li se javljaju začeci robnovčane proizvodnje u okviru prirodne robovlasničke privrede, kakav je bio društveni položaj robova odnosno stav organa državne vlasti u pogledu robova i t. d.

Szlechter prati razvitak ovog instituta od III. Urske dinastije, iz kojeg su vremena sačuvani prvi izvori. Prije tog vremena, koje se prema različitim mišljenjima datira između 2.475. i 2.007. pr. n. e., sumerska religiozna koncepcija zasnivala se — kako autor misli — na postavkama, da je rob izjednačen sa životinjom i da je stranog porijekla. Tu oslobođenje nije moglo kršiti »božanski red« stvari. No već u pedsargonidskom vremenu ekonomske, pravne i političke prilike se mijenjaju i nose izvjesno ublaženje toga shvaćanja. Osim ratnih zarobljenika javljaju se kao robovi i domaći ljudi, oslobođenje kojih je značilo povratak u raniji status, u čemu se možda može nazirati nastanak potonjeg instituta oslobođenja robova.

Nakon sargonidske vladavine, za invazije Guta, mnogi su Sumeri došli u položaj robova. Jedna tablica iz toga doba kaže: »Onome, koji ima ženu, oteta je žena, onome, koji ima dijete, oteto je dijete«. Nije li se baš zbog takva stanja stvari, poslije oslobođenja zemlje od Guta, počela javljati tendencija u društvu u korist robova i njihova oslobođenja? Iz razdoblja nakon protjerivanja Guta doista i potječu prvi ugovori o oslobođenju robova. Institut oslobođenja sve se više širi, iako je bilo i povremene reakcije, n. pr. za dinastije Izina i Larse, što autor vidi u izreci iz toga doba: »Priateljstvo traje jedan dan, a ropstvo zauvijek«.

Oslobođenje robova postaje ipak od III. Urske dinastije pravni institut sumerskog, a kasnije babilonskog prava. Kao takvo oslobođenje je nastupilo ili po sili zakona ili na osnovu ugovora zasnivanog i na elementima običajnog prava. Svako od te dvije vrste oslobođenja posvećuje autor posebno dokumentirano razmatranje: zakonskom — na osnovu zakonika Lipit-Ištara i Hamurabija, a ugovornom — na osnovu niza ugovora iz sumerske i babilonske ere.

Oslobođenje robova u babilonskom pravu predstavljalo je, prema zaključku pisca, samo način disponiranja robom kao imovinskim objektom. Takvo oslobođenje imalo je za posljedicu samo ukidanje prava vlasništva robovlasnika nad robom, a nije — kako smatra Szlechter — direktno smjeralo na promjenu socijalnog položaja oslobođenika. Izgleda nam ipak opravdanom pretpostavka, da su se pravni akti i posljedice oslobođenja odražavale i na društvenom položaju oslobođenika,

jer su oni, oslobođeni lične zavisnosti od robovlasnika, morali nužno imati i drugi društveni položaj, kad su već dobili drugi osobni pravni status.

Raphael Taubenschlag, »Uvod u papirološko pravo«, daje vrijedan doprinos papirologiji, toj mladoj nauci, koja datira od posljednjih decenija prošlog stoljeća i koja je do danas doživjela bujan razvitak. Mnoštvo otkrivenih papirusa, porijeklom pretežno iz Egipta i nešto malo iz drugih istočnih provincija Rimskog carstva, predstavljaju bogat izvor za upoznavanje društveno-ekonomskih i društveno-političkih prilika u Egiptu u razdoblju od gotovo jednog milenija, od Aleksandra Velikog 332. pr. n. e. do dolaska Arapa 642. n. e.

Autor daje u početku iscrpan pregled dosadašnjih izdanja grčkih i demotskih papirusa na svim jezicima, raspravlja zatim o egipatskom, grčkom i rimskom pravnom sistemu, koji su prevladavali u Egiptu, o njihovim međusobnim odnosima i razvitku do kraja VI. st., a posebnu glavnu posvećuje privatnom pravu, gdje izlaže pravo osoba, zatim pravo koje regulira porodične odnose (o braku, očinskoj vlasti, materinskoj vlasti, štitništvu, štitništvu žena, posebno o tutorstvu nad maloljetnima) i nasljedno pravo. Pošto je izložio imovinsko i kazneno pravo te postupak i izvršenje, tretirajući u prvom redu razvitak organizacije sudova, a zatim civilni i kazneni postupak, pisac prikazuje »političko pravo«, zapravo razvitak oblika vladavine i državnog uređenja, i na kraju izlaže upravno pravo, uključujući također nadzor nad različitim granama privrede.

Osim prikazanih rasprava, koje su nesumnjivo od šireg interesa za svakog historičara, u ovom svesku ima i drugih, specijalnih priloga. Tako L. Rocher istražuje izvore hinduskog prava, J. Schacht raspravlja o »preljubu kao bračnoj zapreki u islamskom i kanonskom pravu«, E. Bickerman ocjenjuje ugovor o primirju između Sparte i Atene 423. pr. n. e., J. Demeyre obrađuje »Nastanak kupnje i prijenos vlasništva u grčkom klasičnom pravu« i t. d., pri čemu se najveći broj priloga odnosi na proučavanje rimskog prava. U ovom svesku nastavlja J. Pirenne također svoju opsežnu studiju »Ustanove hebrejskog naroda«, prikazujući razdoblje kraljeva od 1025. do 586. pr. n. e., napose kodifikatornu djelatnost Jozije (VII. st.).

Na kraju prve sveske ovog časopisa nalazi se još nekoliko prikaza djela različitih autora, koja tretiraju problematiku iz materije i razdoblja, kojima se časopis bavi.

K. Bastaić

HISTORIJSKI
ZBORNIK

GOD. V.

1952

BROJ 3—4

HISTORIJSKI ZBORNIK

ČASOPIS POVIJESNOG DRUŠTVA HRVATSKE

Uređuje Redakcioni odbor: Oleg Mandić, Jakša Ravlić i Jaroslav Šidak (glavni i odgovorni urednik). Rukopisi za razmjenu šalju se na adresu: Historijski seminar, Filozofski fakultet, Zagreb, Trg Maršala Tita 14. Narudžbe za Historijski zbornik prima »Školska knjiga«, Zagreb, Ilica 28.

SADRŽAJ

	Strana
OLEG MANDIĆ, Bratstvo u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj	225—298
IVO MILIĆ, Perijeklo prava bližike na prvokup i otkup nekretnina	299—310
MIRJANA GROSS, Neke karakteristike socijalne demokracije u Hrvatskoj i Slavoniji	311—323

OCJENE I PRIKAZI

J. Bösendorfer, Agrarni odnosi u Slavoniji (N. KLAIĆ — R. BIČANIĆ)	325—333
D. Roller, Dubrovački zanati u XV. i XVI. stoljeću. (J. TADIĆ)	333—343
Novi prilozi o dubrovačkoj diplomaciji. (J. LUČIĆ)	344—347
Z. Herkov, Statut grada Zagreba od god. 1732. (N. KLAIĆ)	347—350
R. Besarović, Vaso Pelagić (M. EKMEČIĆ)	350—354
Izdanja staroslavenskog instituta. (L. KOŠUTA)	354—360
Tabula Hebana. (M. VEDRIŠ)	360—365

ČASOPISI

Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslov. naroda pod turskom vladavinom, I i II. (S. M. TRALJIĆ)	367—372
Istoriski glasnik 1951, br. 1—2. (J. LUČIĆ)	372—376
Godišnjak Istor. društva Vojvodine 1951. (F. MOAČANIN)	376—380
Zbornik radova Instituta za proučavanje književnosti SAN 2, 1952. (J. RAVLIĆ)	380—383
Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria, N. S. II, 1952. (N. ŽIĆ)	384—386
Historische Zeitschrift — u povodu 90-godišnjice života F. Meineckea. (M. GROSS)	386—390
Archives d'histoire du droit oriental — Revue intern. des droits de l'antiquité I, 1952. (K. BASTAIĆ)	390—394

ZNANSTVENE USTANOVE

JOSIP BUTURAC, Državni arhiv u Zagrebu	395—408
--	---------

BILJEŠKE

»Da li su Bosanci u XVII. v. znali za bogomile?« (S. M. TRALJIĆ)	409—410
Naše historijske čitanke. (S. M. TRALJIĆ)	410—413
G. Škrivanić, Dnevnik Dubrovčanina M. Pešića o Požarevačkom mirovnom kongresu 1718 g. (J. LUČIĆ)	413—414
V. Pelagić, Izabrani spisi I, 1952. (M. EKMEČIĆ)	414—415
Ekonomisti XVII. i XVIII. stoljeća. (D. NEŠIĆ)	415—419